Панкевич Олег Зіновійович

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії

Постановка проблеми. На самому початку статті вважаємо за необхідне задекларувати (як фундаментальну гіпотезу дослідження), що, на нашу думку, однією із найголовніших, визначальних дихотомій для сучасної західної політичної (політико-правової) філософії є дихотомія «лібералізм – комунітаризм».

Видається, що аналіз цих двох понять саме як політико-правових категорій має великий, ще нерозкритий до сьогоднішнього дня у вітчизняній науковій літературі, евристичний потенціал. Це стосується, зокрема, можливих меж їхнього застосування при аналізі правоінтерпретаційних підходів, використовуваних під час розгляду національними й міжнародними судовими установами конкретних юридичних справ із захисту конституційних прав людини.

Стан дослідження проблеми. Лібералізм як широкомасштабний та багатовимірний феномен та комунітаризм, який, за словами професора О.М. Сичивиці, «являє собою течію, що набирає силу (під тиском не тільки науково-теоретичних пошуків, але й самої історії), у суспільствознавчій думці Заходу» [1, с. 253], становлять предмет зацікавлення представників багатьох гуманітарних наук – філософів, політологів, правознавців, соціологів тощо. Різним аспектам цих явищ присвятили свої праці, зокрема такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Бабкін, Ю. Габермас, К. Гаджиєв, М. Гуренко, Р. Дворкін, Д. Кекес, В. Кимліка, А. Колодій, Е. Макінтайр, Р. Нозік, Д. Ролз, М. Сендел, Г. Сорока, М. Чорний, В. Шинкарук та ін. Серед українських монографічних видань слід відзначити ґрунтовні дослідження філософів О. Сичивиці [1], В. Заблоцького [2] та політолога Н. Гедікової [3].

Однак, нині доводиться констатувати факт відсутності у вітчизняній науковій літературі спеціальних досліджень, присвячених проблемам лібералізму, а тим більше – комунітаризму, як особливих напрямків політико-правової філософії і водночас її парадигмального підґрунтя. Відтак м**етою статті** є спроба аналізу цих феноменів саме у такій іпостасі.

Виклад основних положень. *Лібералізм: складнощі визначення поняття.* «Обговорення лібералізму мало б розпочинатися з визначення, яке встановлює набір необхідних та достатніх ознак, властивих будь-яким версіям лібералізму», – зазначає

© Панькевич О.З.

Д. Кекес. І продовжує далі: «та оскільки такого набору ознак не існує, то поняття лібералізму стає невловимим» [4, с. 111]. На нашу думку, складнощі при формулюванні цього визначення, які дійсно існують, пов'язані, насамперед, із такими взаємопов'язаними обставинами.

По-перше, це – багатовимірність лібералізму, яка «знаходить свій прояв у тому, що він водночас репрезентований такими формами: 1) образ і стиль мислення, емоційно-ментальна настанова, світовідношення, аттітюд; 2) форма філософського світогляду; 3) різновид соціальної теорії; 4) форма політичної ідеології (доктрини); 5) сукупність соціальних практик (інновацій, експериментів, емансипацій); 6) соціально-політичний рух» [5, с. 13–14]. Надалі, у межах цієї публікації, нас цікавитиме лібералізм саме як форма філософського, а, точніше, філософсько-правового, світогляду.

По-друге, змінюваність, еволюційність лібералізму. За словами австрійського філософа Л. фон Мізеса, «сьогодні уже не достатньо формувати своє уявлення про лібералізм, вивчаючи праці його видатних засновників. Лібералізм не є завершеною доктриною або сталою догмою. Навпаки, він є застосуванням наукових теорій до суспільного життя людини» [6, с. 3]. Іншими словами, ліберальні ідеї постійно розвиваються, модифікуються і втілюються у нових формах.

По-третє, лібералізм за тривалий період свого існування та «переможної ходи» перетворився на *«супертеорію», «мегадискурс», «метаідеологію».* «Метаідеологічність лібералізму полягає в тому, що він … утворює світоглядне підґрунтя для різноманітних форм і стилів мислення, плідно впливає на філософію та її проблематику, на сам спосіб постановки й вирішення різноманітних «вічних» питань. <…> Лібералізм складав осердя емансипаторської метаідеології розвитку, яка утворила основу сім'ї первинних ідеологій і складає основу головних ідеологічних течій до сьогодні (зокрема, лібералізму в його сучасному розумінні, консерватизму, лібертаризму, соціалізму, анархізму, фемінізму, націоналізму, «зеленої» політики тощо)», – наголошує вітчизняний філософ В.П. Заблоцький [5, с. 10].

І тут слід погодитися із тим, що «переможна хода лібералізму далеко не означає тріумф його стандартизуючої універсальності. Автономія індивіда, особиста свобода та плюралізм ідей (стверджувані лібералізмом) відіграли вирішальну роль у процесі зростаючого урізноманітнення самого лібералізму» [7, с. IX], з огляду на що лібералізм нині «не є монолітною традицією» [8, с. 79]. Інакше кажучи, чітке, однозначне та повне визначення поняття лібералізму вельми складно (якщо взагалі

можливо) дати[1] вже хоча б з огляду на те, що сьогодні доводиться говорити не про один-єдиний лібералізм, а радше, за висловом М. Фрідена, про родину лібералізмів [10].

На думку російського науковця Б.Г. Капустіна, «філософські підвалини «членів ліберальної родини» завжди були відмінні аж до непоєднуваності. Історично найважливішими серед них є: 1) вчення про «природні права» людини та «суспільний договір» як фундамент легітимного політичного устрою (Дж. Локк); 2) «кантівська парадигма» моральної автономії ноуменального «я» і такі, що випливають з неї, концепції «правової держави»; 3) ідеї «шотландської просвіти» (Д. Юм, А. Сміт, А. Фергюсон) щодо спонтанної еволюції соціальних інститутів; 4) утилітаризм (І. Бентам, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль); 5) «історичний лібералізм», пов'язаний із гегелівською філософією…» [11, с. 393].

Відмінність світоглядних підвалин спричинює те, що «велика родина» лібералізму охоплює доволі значну кількість його різновидів, чисельність, назви і класифікації яких часто відрізняються у працях різних дослідників. Серед згаданих різновидів виокремлюють, зокрема, такі.

Класичний лібералізм та неолібералізм («новий», «сучасний лібералізм»). На нашу думку, критерії розрізнення цих видів лібералізму можна розглядати, принаймні, з двох позицій. З суто формальної точки зору таким критерієм можуть виступати певні конвенційно визнані хронологічні рамки основних етапів розвитку ліберальної філософії, а із змістовної – особливості ціннісно-ідеологічних парадигм, на яких, власне, й ґрунтується відповідний напрямок лібералізму.

Як наголошує О.М. Сичивиця, «ключем до адекватного осмислення сутності, внутрішніх протиріч, перспектив і навіть деяких таємниць ліберального руху в суспільно-політичному житті й у сфері інтелектуальних суспільствознавчих пошуків є ***класичний*** лібералізм, формування котрого пов’язане насамперед із іменами Дж. Локка (1632-1704), Ш. Монтеск’є (1689-1755), А. Сміта (1732-1790), І. Канта (1724-1804), І. Бентама (1748-1832) та Г. Гегеля (1770-1831)» [1, с. 52].

Апологети класичного лібералізму із визнання індивідуальної свободи виводили вимогу невтручання держави в приватне життя громадян, відтворену у відомій формулі «держава – нічний сторож». Така держава повинна і може забезпечити *лише* громадянські та політичні права (права людини «першого покоління»).

Кінець XIX ст. знаменує собою появу так званого «сучасного лібералізму». Специфіку останнього (в межах тривалого існування якого, своєю чергою,

[1] Адже не можемо ж ми всерйоз задовільнитися, наприклад, таким украй розпливчастим формулюванням: «лібералізм – це все, що його визнали достеменно ліберальним поважні дослідники, які прихильно ставляться до ліберальних прагнень у всіх їхніх проявах» [9, с. 67].

виокремлюються якісно відмінні етапи [див. 2, с. 19–29, 156]) зазвичай вбачають у яскраво вираженій соціальній складовій, у зміні позиції щодо ролі держави в забезпеченні й захисті прав громадян і, насамперед, у розширенні, доповненні каталогу таких прав соціальними, економічними та культурними (правами «другого покоління»). Згідно з позицією Б. Вишеславцева, «криза свободи у світі приводить до пошуку нових засобів її порятунку та розвитку, до усвідомлення недостатності старого класичного лібералізму з його «laisser faire», до виникнення неолібералізму, який затверджує та шукає не тільки свободу від насилля, але й свободи від нужди» [цит. за: 3, с. 50].

Щоправда, низка вчених цілком обґрунтовано розглядає сучасний лібералізм ширше, ніж тільки як «соціальний лібералізм» (або «лібералізм загального добробуту (welfare liberalism)» [12, с. 43]. Наприклад, В.П. Заблоцький віддає перевагу терміно-поняттю «глибокий лібералізм», який, на думку науковця, «переосмислює зміст і межі соціальності, уособлює звернення ліберальної теорії до питань біоетики, генетичної суб'єктивності, біополітики й сексуальної політики, зростаючого гіперконтролю тощо. На порядку денному постають питання про кібер- і технолібералізм, біо- і гено-лібералізм, про Інтернет як «гіпер-лібералізм» [5, с. 29].

Наведена класифікація викликає, на наш погляд, деякі зауваження щодо визначення хронологічних меж існування та назв розглядуваних видів лібералізму. Йдеться, насамперед, про відсутність у науковій літературі (як вітчизняній, так і зарубіжній) єдиної, узгодженої та загальновизнаної точки зору щодо часових рамок виникнення лібералізму. Більше того, наприклад, О.М. Сичивиця небажання низки дослідників ставити саме питання про конкретний початок лібералізму в європейській цивілізації вважає «цілком правильною і розумною позицією, особливо з урахуванням … думки Ф. Енгельса про відсутність в природі fast and hard lines – жорстких і цілком певних розмежувальних ліній» [1, с. 67]. Зрештою, й щодо хронологічних меж між «класичним» і «сучасним» лібералізмами дослідники воліють висловлюватися обережно, говорячи про кінець XIX ст. радше, тільки як про «перехідний етап до нової моделі лібералізму» [3, с. 27], або як про початок «трансформацій, які в цілому готують появу «сучасного лібералізму» [2, с. 21]. До того ж, сама назва «сучасний» видається не надто коректною, адже, зокрема, «сучасності» зразка XIX ст. і XXI ст. – феномени різнопорядкового ґатунку, з відмінними соціальними контекстами й парадигмальними основами.

Економічний та «етичний» (політичний) лібералізм. Видається можливим стверджувати, що критерієм такої класифікації є різні підходи до розуміння зв'язку свободи і приватної власності та їхнього місця в ієрархії цінностей особи й суспільства.

© Панькевич О.З.

Перший різновид характеризується формулою Л. фон Мізеса: «якщо стисло, в одному слові, виразити програму лібералізму, вона б звучала як *власність*, тобто приватна власність на засоби виробництва… Усі інші вимоги лібералізму походять від цієї основної вимоги» [6, с. 6].

«Етичний» лібералізм стверджує, що зв'язок свободи і приватної власності неоднозначний і не є незмінним у різних історичних контекстах. За словами Б. Кроче, свобода «повинна мати сміливість прийняти засоби соціального прогресу, котрі … є різнорідними та суперечливими», розглядаючи принцип laissez faire лише як «один із можливих типів економічного порядку» [цит. за: 11, с. 393–394]. Гадаємо, що «економізм» більш характерний для періоду класичного лібералізму, у той час як «етичність» є рисою неолібералізму.

Радикальний та консервативний лібералізм. Залежно від того, які засоби реалізації ідеалів лібералізму вважаються прийнятними, виділяють ***радикальний*** та ***консервативний*** лібералізм [1, с. 63]. Згідно з О.М. Сичивицею, «радикальний лібералізм (іноді його називають ***лівим*** або ***ліворадикальним***) характеризується зовні привабливою ортодоксальністю, «чистотою» своїх принципів і послідовністю дій, але водночас йому притаманна схильність до ігнорування деяких цілком конкретних, хоча й далеко не другорядних чинників функціонування та розвитку суспільства. Найяскравішим … прикладом останнього є так звана ***лібералізація цін*** на пострадянському просторі… ***Консервативний лібералізм***, котрий, на думку С. Матвеєва, почав формуватися в Росії як реакція на невдачі радикал-реформаторства, позначений дуже помітною (з точки зору лібералізму) неортодоксальністю. Він відрізняється від радикального лібералізму головним чином тим, які методи і шляхи реалізації ліберальних ідей слід розглядати як припустимі, зокрема вважаючи можливим «перетворити авторитаризм на знаряддя та засіб поглиблення лібералізму» [див. 1, с. 63–64].

Лібертаризм. У науковій літературі превалює позиція, згідно з якою лібертаризм – це не окремий ідеологічний напрямок, а особлива, радикальна течія в «лібералістичній родині»[1]. Наприклад, за визначенням О.М. Сичивиці, «лібертаризм – це той самий лібералізм, але найпослідовніший, цільний, очищений від різного

[1] Проте, існує й інша позиція, згідно з якою, «лібертаризм слід вивести за межі ліберальної родини не тому, що він чужий справжньому лібералізмові, хоч яким цей лібералізм може бути, а тому, що можна довести: їхня морфологічна близькість надто мала і утвердження незаперечності лібертаризму відходить від еволюційного шляху, на який ступив лібералізм» [10, с. 110]. Тієї ж точки зору дотримується й Н.П. Гедікова, яка наголошує: «лібертаризм не є різновидом, чи одним із напрямів лібералізму… <…> Це самостійна суспільно-політична течія, сформована на основі світоглядних установок, яка представляє собою політико-правову доктрину, оскільки ставить права людини вище за все, а також містить у собі низку положень з реорганізації суспільства, які передбачають проведення даної процедури у відповідності із законодавчо оформленими нормами поведінки, політичними повноваженнями і обов'язками, визначеними для всіх суб'єктів і інститутів суспільства» [3, с. 174].

© Панькевич О.З.

роду хитань і протиріч, а його прибічники суть «більшовики» ліберального руху» [1, с. 257].

На думку Д. Боаза, «лібертаризм можна розглядати як політичну філософію, що послідовно втілює ідеї класичного лібералізму, розглядаючи ліберальні аргументи і доходячи висновку, що слід жорсткіше обмежити роль уряду та захищати індивідуальну свободу кожного повніше, ніж це робить класичний лібералізм» [13, с. 41].

Видається, що поняття лібертаризму як складової «родини лібералізмів» тут необхідно «розвести» із іншим поширеним розумінням цього терміно-поняття як «вчення, заснованого на ідеях розрізнення права і закону» (основоположником якого вважають російського вченого В.С. Нерсесянца) [14, с. 484], що обґрунтовує «розуміння права як загальної форми і рівної норми (міри) свободи індивідів» [15, с. 321]. З позицій лібертарного праворозуміння, яке, за словами В.С. Нерсесянца, є «саме строго юридичним підходом (і взагалі мінімальною вимогою будь-якого власне юридичного підходу)» [15, с. 34], право – це «вираження сенсу і принципу правової свободи індивідів і, отже, вихідної основи і відмінної особливості будь-якого права, тобто це лише необхідний мінімум права, те, без чого немає і не може бути права взагалі, у тому числі й правового закону» [15, с. 34].

Агенціальний та віртуарний лібералізми. Виходячи з різних уявлень щодо антропологічних основ лібералізму в сучасній політичній філософії, виокремлюють такі два його основні види[1]. *Перший* – «агенціальний» лібералізм (згідно з термінологією, запропонованою Р. Флетменом). З огляду на розуміння людини як основного й активного «агента» – носія і джерела свободи, розуму та дії, агенціальний лібералізм вважає за неможливе створювати структури й інституції, які нав'язували б самодостатньому агенту якісь «обов'язкові» цінності й моральні норми. Прихильниками агенціального тлумачення лібералізму є такі відомі представники сучасного лібералізму, як Р. Арон, І. Берлін, Х.Л. Харт, С. Хемпшир, Ж.-Ф. Ліотар та В. Кимліка [5, с. 21–22]. Важливо, що Р. Флетмен вбачає необхідність зміцнення агенціального лібералізму в напрямку посилення значення волі у дії агентів (так званий «вольовий (willful) лібералізм»). Коментуючи цю тезу, В.П. Заблоцький зазначає, що «більш-менш життєздатною формою» останнього «виявився *лібертаріанізм*» (курсив наш. – *О.П.*) [2, с. 231–232].

[1] В.П. Заблоцький виокремлює ще й третій вид – так званий «заснований на правах» лібералізм, який «виходить з визнання за людиною базових і невід'ємних прав, що вважаються певним моральним і правовим абсолютом» [5, с. 21–22]. Однак критерії такого виділення у працях шановного філософа [2, с. 234; 4] виглядають доволі неясними («розмитими»), такими, що не дають можливості чітко розмежувати цей вид від інших. Методологічні складнощі такого ґатунку є, гадаємо, об'єктивними, а можливо, й нездоланними, з огляду на те, що, на нашу думку, *всі* види лібералізму, по суті, «засновані на правах людини»!

© Панькевич О.З.

Другий різновид ліберальної антропології обстоює принципово іншу точку зору, а саме – визнання того, що існує певний комплекс цінностей, на яких повинне ґрунтуватися ліберальне суспільство, відповідне виховання і соціалізація. Ці уявлення утворюють (за Флетменом) «віртуарний лібералізм» (від англ. «virtues» – чесноти, моральні цінності). З такої точки зору суспільство не може керуватися принципами невтручання... Віртуарний лібералізм виходить з необхідності створення і впровадження (через суспільні структури й інституції. – *О.П.*) певної ціннісно-моральної моделі людини, на яку треба орієнтуватися при вихованні. Прихильники такого розуміння лібералізму – Д. Ролз, Р. Дворкін, Ю. Габермас, Д. Раз, С. Македо, Т. Сканлон та ін. [5, с. 22]. Отже, «якщо свобода агенціативного лібералізму … припускає плюралізм індивідуальних свобод і змагання особистих воль, – суспільна цілісність в цьому розумінні виростає з спонтанної і непередбачуваної взаємності людської комунікації… Більш скептична і реалістична віртуарна концепція заперечує можливість покладання на «агентів» як джерело і гарантів вільного і стабільного суспільства. Ця остання точка зору передбачає пошук певних ціннісно-етичних універсалій, які трансформують суспільство у напрямку більшої його досконалості, відповідності «зразкам», «принципам» [2, с. 234]. Слід погодитися із В.П. Заблоцьким, який наголошує, що ці розбіжності «не є другорядними дрібницями – вони без перебільшення торкаються основ ліберального світогляду, самого його осердя. Йдеться про глибинне коріння ліберального порядку: чи вбачати його в самодостатній суб'єктності окремих агентів – чи у певних загальних установах, ціннісних універсаліях, «спільному словнику» (за Р. Рорті)» [2, с. 229]. З огляду на сказане, гадаємо, є підстави стверджувати, що в той час, як «крайньою» формою прояву агенціального лібералізму є лібертаризм, віртуарний лібералізм тісно «змикається» з іншою провідною течією політико-правової думки сьогодення – комунітаризмом.

Комунітаризм як течія етико-правової думки. Серед найбільш відомих комунітаристських критиків лібералізму зазвичай згадують Ч. Тейлора, М. Сендела, Е. Макінтайра, А. Етціоні та М. Уолцера. Робимо наголос на словосполученні *«критиків лібералізму»*, оскільки комунітаризм як течія етико-правової думки, що виникає у 80-х роках XX ст., формувалася і розвивається до наших днів, власне, як *критична реакція,* передусім, на «індивідуалістичні надмірності» лібералізму. Іншими словами, «комунітаристи презентують свою позицію як відповідь на ліберальні ідеї – отже, певним чином відштовхуючись від останніх, беручи їх за відправну точку своїх роздумів» [16, с. 56], «гідне завдання, яке ставлять перед нами комунітаристські критики, полягає не в тому, щоб замінити ліберальну справедливість, а в тому, щоб удосконалити її» [17, с. 361].

© Панькевич О.З.

Підст*а*вним видається висловлена у вітчизняній літературі думка про те, що «головна помилка і біда лібералізму полягає в тому, що він не надає потрібного значення суспільному контексту, в котрому розгортається життєдіяльність людського індивіда, немов би відриває особистість від суспільства, робить ставку на саморегуляцію взаємодій вільних «соціальних атомів», явно недооцінюючи роль і значення у всіх цих процесах історично конкретного ґрунту. Саме цю серйозну слабкість лібералізму чуйно вловив комунітаризм…<…> Отже, сутність комунітаризму полягає в тому, що він особливе, первинне значення надає не автономії і суверенітету індивіда, а тій видатній ролі, котру в його життєдіяльності відіграє соціум і конкретно-історичний суспільний контекст. Інакше кажучи, пальма першості віддається тут не соціальному «атому» …, а соціальному цілому, яке є необхідною передумовою і запорукою досягнень кожної людини, її самореалізації та самоствердження» [1, с. 253–254].

Видається можливим стверджувати, що дихотомія індивідуального та соціального є *серцевиною*, основою для вірного розуміння дихотомії «лібералізм – комунітаризм». На думку Е.С. Мирзаханяна, «вихідні онтологічні характеристики (лібералізму та комунітаризму. – *О.П.*) передбачають розбіжності щодо самої природи соціального життя, котрі реалізуються в полярності індивідуалізму та холізму. Лібералізм базується на платформі методологічного індивідуалізму, виходить із примату особистості та індивідуальних прав. Комунітаризм … передбачає протилежні настанови, відштовхуючись від соціального цілого й об'єктивно необхідних йому благ» [18, с. 10].

Наголосимо, що базовою, головною соціально-етичною цінністю комунітаризму є так зване *спільне благо*. І в цьому контексті можна погодитися з одним із провідних теоретиків сучасного комунітаризму Ф. Селзніком, на думку якого, «термін «комунітарний» може вживатися для означення будь-якої доктрини, яка високо цінує спільне благо або ідеали спільного блага й обмежує прагнення до індивідуальної незалежності та самореалізації» [цит. за: 19, с. 29].

У зв'язку із розглядом основної соціально-етичної цінності комунітаризму російський філософ права С. Моїсеєв звертає увагу на ще один важливий – методологічний – аспект: «Оскільки те, що є благо, на думку комунітаристів, вирішує кожна спільнота, про яке універсальне благо, крім благ спільнот, можна говорити? Відповідно, імплікацією методології комунітаризму є культурний релятивізм (уявлення про те, що правильне і неправильне для даного суспільства чи культури визначається думкою цього суспільства чи культури)» [20, с. 121]. Таке твердження видається занадто категоричним (адже серед провідних комунітаристів не так уже й багато «непримиренних» опонентів уявлень про «універсальні права людини» та

«загальнолюдські цінності»), з чим трохи далі по тексту своєї публікації погоджується і сам С. Моїсеєв [20, с. 127–128].

Гадаємо, слушною є думка теоретиків комунітаризму, які відзначають суперечливість сучасних реалій: «З одного боку підвищується значущість окремої особистості, стверджуються її права, цінність та можливості. В той же час, з іншого боку, виникає тенденція до гіпертрофії індивідуальної автономії, до втрати соціальної відповідальності, що загрожує стабільності та інтегрованості суспільства. Якщо раніше центральною проблемою особистості був опір тиску з боку держави, чим і займається ліберальна теорія, то зараз, на думку комунітаристів, суспільство дедалі частіше потребує захисту від волевиявлення занадто автономних індивідуальностей» [21].

Американський політолог Аллен Бьюкенен у статті «Оцінка комунітарної критики лібералізму» «цілком обґрунтовано поділяє комунітаризм на ***радикальний*** та ***поміркований***. Перший зовсім відкидає цінність і значимість для людського індивіда його громадянських та політичних прав, прагне замінити апеляцію до них телеологічними міркуваннями про блага спільнот чи групові права. Помірковані комунітарії, навпаки, визнають важливість індивідуальних прав і свобод людини, проте при цьому не погоджуються з тим пріоритетним статусом, котрий приписує їм лібералізм» [див. 20, с. 255].

Ліберальний комунітаризм. Як не банально це звучить, але істина у більшості філософських дискусій знаходиться все-таки «посередині». Видається, що усвідомлення в останні роки поміркованими комунітаріями та лібералами слушності цієї старої, як світ, тези спричинило пошук такої бажаної «золотої середини» шляхом синтезу, конвергенції, взаємодоповнення та взаємозбагачення обох філософських напрямів. Новий концептуальний філософський «модифікований гібрид» у сучасній науковій літературі позначається різними найменуваннями – «неокомунітаризм» або «чутливий комунітаризм» (А. Етціоні), «мультикультуралізм» [22, с. 3], «ліберал-комунітаризм» [18, с. 10] тощо. Головною ідеєю «комунітаристських лібералів» («communitarian liberals») або ж ліберальних комунітаристів (liberal communitarians)» [12, с. 41] є, за слушним зауваженням С. Моїсеєва, «необхідність компромісу, знаходження балансу між автономією та індивідуальними правами, з одного боку, та загальним (спільним) благом – з іншого. Будучи конкуруючими моральними принципами, і те, й інше є ключовою цінністю і нормативною підставою суспільства, і жоден з цих елементів не повинен домінувати над іншим» [20, с. 126].

Деякі висновки. Спроба знайти «золоту середину», подолати шляхом синтезу концептуальні обмеженості лібералізму і комунітаризму породила течію так званого ліберального комунітаризму, що можна вважати своєрідним відображенням сучасних

© Панькевич О.З.

інтегративних, синтезуючих тенденцій у розвитку західної філософії в цілому. З іншого боку, на нашу думку, про такий синтез, конвергенцію нині можна говорити радше як про ідею, можливу мету, аніж про доконаний факт: адже поки-що не вистачає достатньої, так би мовити, «критичної маси» вагомих, незаперечних прикладів-доказів реально діючої концепції ліберал-комунітаризму. Відтак декларувати втрату якісної специфіки як одним, так й іншим з розглянутих напрямів політико-правової філософії видається дещо передчасним.

На завершення зазначимо, що хоча *серцевиною*, основою для вірного розуміння дихотомії «лібералізм – комунітаризм» (яка, гадаємо, нині залишається центральною для сучасної європейської та американської політико-правової філософії) є питання про співвідношення індивідуального та колективного, аналіз означеної дихотомії вимагає звернення до низки інших, пов'язаних із розглядуваною протилежностей. Зокрема, йдеться про взаємодію філософії культурного універсалізму і партикуляризму, політичної моральності традиціоналізму і модерніті, етики цінностей та етики обов'язку, що визначає перспективи подальших досліджень розглядуваної проблематики.

Використані джерела:

1. Сичивица О.М. Либерал-рестрикционизм и архитектоника гармонического мира [Текст] : Историософ.-политолог. трактат / О.М. Сичивица. – Львов : Каменяр, 2013. – 1220 с.

2. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія : [Монографія] / В.П. Заблоцький. – Донецьк : Янтра, 2001. – 367 с.

3. Гедікова Н.П. Ідейні та політико-правові засади лібералізму : світовий досвід та українська практика (політологічний аспект) : [Монографія] / Н.П. Гедікова. – Одеса : Оптіум, 2009. – 330 с.

4. Кекес Д. Засадничі цінності лібералізму / Джон Кекес // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 111–133.

5. Заблоцький В.П. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... доктора філос. наук: 09.00.03 / В.П. Заблоцький. – К., 2002. – 35 с.

6. Мізес Л. Лібералізм у класичній традиції / Людвіг фон Мізес // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 3–19.

7. Від упорядників // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. IX–X.

© Панькевич О.З.

8. Волдрон Д. Теоретичні засади лібералізму / Джеремі Волдрон // Лібералізм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 68–87.

9. Меннінг Д. Символічна форма лібералізму / Девід Меннінг // Лібералізм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 53–67.

10. Фріден М. Родина лібералізмів: морфологічний аналіз / Майкл Фріден // Лібералізм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 88–110.

11. Либерализм // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, А.П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010. – Т. II. – 2010. – С. 393–394.

12. Зелцнік Ф. Основи комунітаристського лібералізму / Філіп Зелцнік // Лібералізм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 41–52.

13. Боаз Д. Ключові поняття лібертаризму / Девід Боаз // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 35–42.

14. Бабкін В.Д. Лібертаризм / В.Д. Бабкін // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [гол. ред. Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., Т. 3 : К–М. – 2001.– С. 484.

15. Нерсесянц В.С. Философия права : Учебник для вузов / В.С. Нерсесянц. – М. : НОРМА, 2003. – 652 с.

16. Слободянюк Л. Індивідуалізм: минуле та сучасність / Л. Слободянюк // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Філософія. – 2005. – № 13. – С. 54–58.

17. Гутман Е. Комунітаристська критика лібералізму / Емі Гутман // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 350–361.

18. Мирзаханян Э.С. Дискуссия о проблеме рационального обоснования социальной справедливости в западной философии второй половины 20-го – начала 21-го века: автореф. дис. … канд. филос. наук: спец. 09.00.03 / Э.С. Мирзаханян. – Тверь, 2008. – 18 с.

19. Красноголов Ю.О. Теоретичні засади та політичні стратегії комунітаризму крізь призму комунітарної критики лібералізму / Ю.О. Красноголов // Наукові записки Києво-Могилянської Академії. – Політичні науки. –2008. –Т. 82. – С. 28–34.

20. Моїсеєв С. Сучасна теорія прав людини: ліберальні та комунітаристські підходи / С. Моїсеєв // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 118–134.

© Панькевич О.З.

21. Шевченко З.В. Соціальний баланс в контексті поєднання індивідуалістичної та колективістської складової: соціально-філософський аналіз / З.В. Шевченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //shpargalka.net.ua/4stati/socialnij-balans-v-konteksti.html

22. Волкова Т.П. Теория мультикультаризма как синтез философских концепций либерализма и коммунитаризма: автореф. дис. … канд. филос. наук: спец. 09.00.03 / Т.П. Волкова. – Мурманск, 2006. – 18 с.

У статті розглядається дихотомія «лібералізм – комунітаризм», яка, на думку автора, є центральною дихотомією для сучасної європейської та американської політико-правової філософії. Аналізуються різні види лібералізму та комунітаризму. Звертається увага на перспективність спроби подолати шляхом синтезу концептуальні обмеженості цих двох потужних філософських напрямів, що знайшло своє відображення у появі течії ліберального комунітаризму. З іншого боку, наголошується, що декларувати втрату якісної специфіки як ліберальною, так і комунітарною парадигмою політико-правової філософії видається передчасним.

Ключові слова: *лібералізм, класичний лібералізм, сучасний лібералізм, агенціальний лібералізм, віртуарний лібералізм, лібертаризм, комунітаризм, радикальний комунітаризм, поміркований комунітаризм, ліберальний комунітаризм*

В статье рассматривается дихотомия «либерализм – коммунитаризм», которая, по мнению автора, является центральной дихотомией для современной европейской и американской политико-правовой философии. Анализируются разные виды либерализма и коммунитаризма. Обращается внимание на перспективность попытки преодолеть путем синтеза концептуальные ограниченности этих двух мощных философских направлений, что нашло свое отображение в появлении течения либерального коммунитаризма. С другой стороны, подчеркивается, что декларировать потерю качественной специфики как либеральной, так и коммунитарной парадигмой политико-правовой философии представляется преждевременным.

Ключевые слова: *либерализм, классический либерализм, современный либерализм, агенциальный либерализм, виртуарный либерализм, либертаризм, коммунитаризм, радикальный коммунитаризм, умеренный коммунитаризм, либеральный коммунитаризм*

The article considers the dichotomy of "liberalism – communitarianism", which, in author's opinion, is the central dichotomy for modern European and American political

© Панькевич О.З.

and legal philosophy. There are analyzed various types of liberalism and communitarianism. Attention is paid to the prospects of trying to overcome the conceptual limitations of these two powerful philosophical trends by synthesis, which is reflected in the appearance of current liberal communitarianism. On the other hand, it is pointed out that declaring the loss of specific quality by both liberal and communitarian paradigm of political and legal philosophy seems to be premature.

Key words: *liberalism, classical liberalism, modern liberalism, agential liberalism, virtuary liberalism, libertarianism, communitarianism, radical communitarianism, moderate communitarianism, liberal communitarianism*

© Панькевич О.З.